

ДАНИЦА ПОПОВИЋ
Балканолошки институт САНУ, Београд
dama.popovic@yahoo.com

МАРКО ПОПОВИЋ
Археолошки институт, Београд

МИРОТОЧИВИ ГРОБ СВЕТОГ СИМЕОНА У СТУДЕНИЦИ – НОВИ ПОГЛЕД*

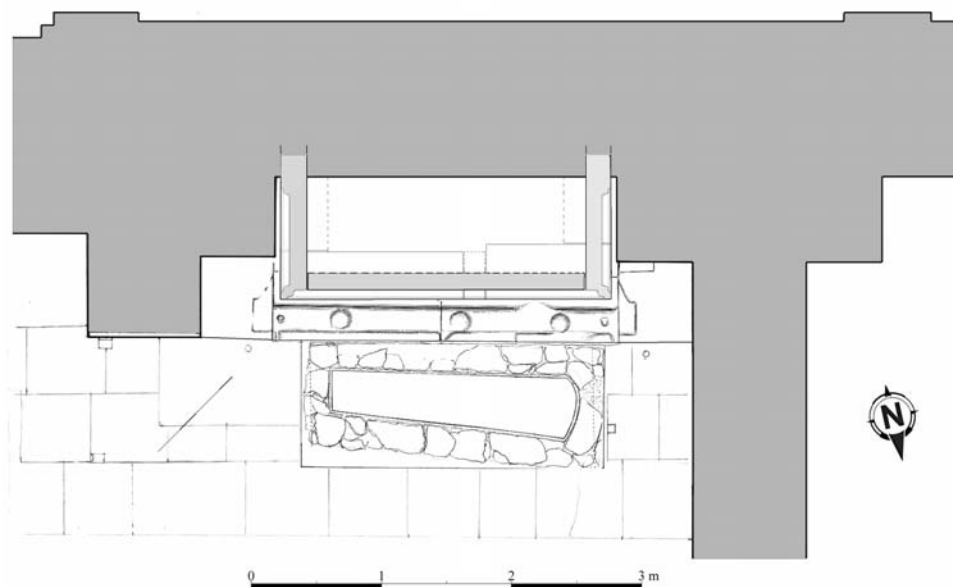
Најновији резултати истраживања владарских гробова у манастиру Студеници подстакли су преиспитивање места сахране појединих личности из породице Немањића. Добијене су и нове потврде да су ктиторски гроб и саркофаг Симеона Немање део првобитне замисли храма. На основу њихове конструкције, као и компаративне грађе, закључено је да су након преноса у Студеницу мошти светог Симеона положене у саркофаг, одакле су мироточиле. Мироточење светог Симеона размотрено је у ширем контексту култне праксе византијског света.

Кључне речи: владарски гроб; култ светих; свете мошти; мироточење; саркофаг; Студеница; свети Симеон Српски

The latest results of the investigation of the royal tombs at the monastery of Studenica, Serbia, have inspired a reconsideration of the place of burial of some members of the Nemanjić family. There is further evidence that the tomb and sarcophagus of the ktitor, Stefan Nemanja, formed part of the original design for the church. Based on their construction and comparative material, it is assumed that the relics of St Symeon, upon their translation to Studenica, were laid in the sarcophagus from which they exuded myrrh. The myrrh-exuding of St Symeon is looked at against the broader background of cult practice in the Byzantine world.

Keywords: ruler cult; cult of saints; holy relics; myrrh-exuding; sarcophagus; Studenica; St Symeon of Serbia

* Рад садржи део резултата остварених на пројекту бр. 177003 (Средњовековно наслеђе Балкана – институције и култура) који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Манастир Студеница. Гроб Стефана Немање – св. Симеона, основа (према М. Поповић)

Владарске сахране у студеничкој Богородичиној цркви, гробном храму светог Симеона и династичком маузолеју првих Немањића, у досадашњој науди већ су систематски разматране, како са истраживачког и компаративног, тако и са ширег, идејног становишта.¹ Ипак, као резултат најновијих, систематских изучавања, проблем студеничких сепулкралних споменика могуће је сагледати не само са већом мером прецизности, већ и у неким новим и врло важним аспектима.²

У досадашњој историји истраживања студеничких владарских сахрана, испитивања вршена 1985. године свакако представљају кључну етапу. Те године, због извођења статичке санације Богородичине цркве, извршена су делимична археолошка ископавања у западном травеју и простору унутрашње и спољне припрате. Ктиторски гроб у западном травеју, из објашњивих разлога, није ископан. Будући да резултати ових испитивања нису објављени, а да археолошка документација није доступна, ток радова и открића до којих се дошло познати су само на основу неколико фотографија и узгред саопштених, недовољно утемељених података.³ Остеолошки садржај гробова предочен је јавности само

¹ *Пойовић*, Српски владарски гроб, *passim*; *Popović*, *Funéraires*, 99–121.

² *Пойовић*, Манастир Студеница – археолошка открића, 64–74.

³ *Раган-Јовин*, *Јанковић*, *Темерински*, Студеница, 45–48.

кроз основну антрополошку анализу.⁴ У таквим околностима, реконструкцију ситуационог плана простора на којима су вршене сахране у западном травеју, као и унутрашњој припрати Богородичине цркве, треба прихватити са неопходним опрезом. У сваком случају, подаци до којих се дошло у току претходних археолошких истраживања, али и најновијих испитивања, намећу потребу поновног претресања досадашњих закључака о сахранама вршеним у западном травеју, а нарочито, о ктиторском гробу, који је овом приликом у средишту наше пажње.

Ради целовитог увида у проблематику, најпре ћемо, у главним цртама, указати на актуелне резултате до којих се дошло у проучавању владарских сахрана у студеничкој Богородичиној цркви.⁵ У западном травеју истражена су три гробна укопа. Уз темељну субструкцију саркофага Стефана Немање откривене су две зидане гробне конструкције. У западној гробници, грађеној блоковима сиге и омалтерисаној, откривен је делимично померан скелет покојника, старосне доби преко шездесет година. Ова гробна конструкција, важно је нагласити, била је са јужне стране целом својом дужином призидана уз темељ постоља Немањиног саркофага. Над њом се налазила једна познија, овећа мермерна плоча, а даље ка истоку, плоча са натписом у коме се помиње Стефан, праунук Немањин. У овој источној, знатно мањој гробници, откривени су остаци дечије лобање. На основу поменутог натписа, као и откривеног нумизматичког налаза, могло се поуздано закључити да је ту био сахрањен један рано преминули син краља Уроша I (1242–1276.).

Гроб уз северни зид западног травеја Богородичине цркве традиционално се сматра местом сахране краља Стефана Првовенчаног. Он се налази на простору који је био обележен деловима постоља саркофага од сивог мермера, али без икаквих трагова подземне гробне коморе или укопа. Међутим, непосредно уз јужну страну остатака саркофага, откривен је скелет покојника, који је лежао на траговима дрвене даске. Он је био слободно укопан испод равни пода, без трагова гробне конструкције. Након најновијих истраживања, идентитет личности која је ту била сахрањена нужно је поново преиспитати, и то у ширем контексту сахрана вршених у западном травеју, а пре свега, у односу на наспрамну, ктиторску гробницу.

Гроб ктитора Стефана Немање, добро је познато, налази се уз јужни зид западног травеја Богородичине цркве. Ту се до наших дана сачувао првобитни саркофаг, знатним делом обновљен у неком познијем раздобљу. Досадашњи истраживачи били су у прилици да о овом споменику закључују на основу површинских осматрања, без могућности археолошких ископавања или детаљнијих истраживања. Упркос тим ограничењима, првобитна замисао ктиторског

⁴ Микић, *Тодоровић*, Антрополошки садржај Богородичине цркве у Студеници, 246–255.

⁵ *Појовић*, Манастир Студеница – археолошка открића, 64–67 (са старијом литературом).

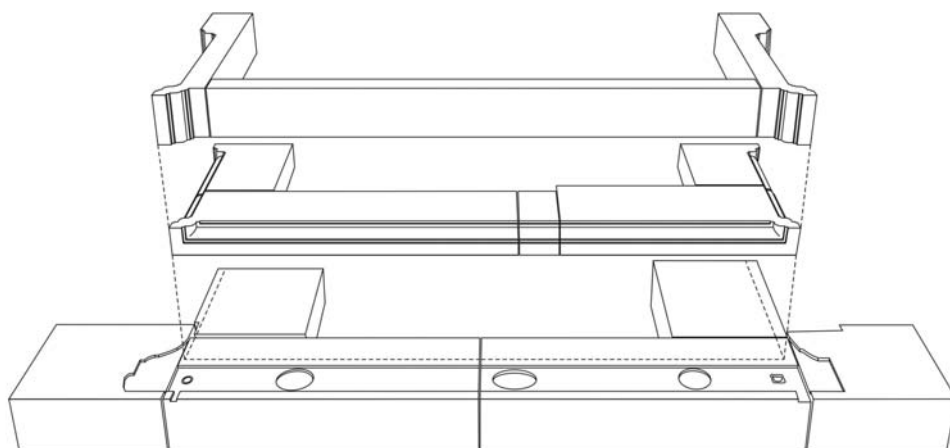
гроба у Студеници сагледана је у многим битним аспектима.⁶ Тако је поуздано закључено да је ова монументална конструкција унапред припремана за сахрану ктитора и да је истовремена са грађењем Богородичине цркве. Она се састоји из два основна дела – масивног постоља у виду степеника, који обухвата читаву дужину травеја уз јужни зид, и ковчега, конструисаног од посебних плоча. Главни део постамента, на који се директно ослања конструкција саркофага, чине четири масивна мермерна блока. Над овом субструкцијом стајао је сам саркофаг. Његову основну конструкцију, како су показала новија истраживања, чиниле су три вертикалне плоче – предња и две бочне – а не четири како се то раније сматрало. Са четврте стране, према јужном зиду, саркофаг није имао сопствену плочу, већ је био прислоњен уз мермерну оплату сокла цркве. За нашу тему од кључног значаја је то што су бочне плоче саркофага, још увек релативно добро очуване, биле чврсто уграђене у јужни зид цркве, у који су залазиле око 20 цм, а можда и дубље. Овај део бочних плоча до данас се сачувао у изворном стању, што указује да оне у потоњим временима нису померане.⁷ Питање које се тиче постојања гробнице испод саркофага, намењене сахрани ктитора, у науци је остало отворено. На могућа решења у том смислу указују како резултати археолошких истраживања у Студеници тако и важна компаративна грађа.

Према досадашњем, устаљеном мишљењу, испод Немањиног саркофага налазила се зидана гробница, као део првобитне фунерарне целине. Уколико би ова претпоставка била тачна, из ње би нужно следио закључак да се приликом сахране ктитора саркофаг морао демонтирати, било у целости или само делимично. У нашем случају то би, међутим, представљало веома сложен, практично немугућ захват. Наиме, анализе су показале да су постојећи постамент саркофага, као и његове бочне странице, били дубоко уграђени у јужни зид, па стога нису били предвиђени за накнадно демонтирање. У таквим околностима, мало је вероватно да се зидана гробница могла налазити испод ове конструкције. Осим тога, површина испод саркофага, између масивних блокова постамента и темеља јужног зида, остављала је релативно мали простор за конструкцију подземне гробнице – што њено постојање не искључује у потпуности, али га ипак чини мало вероватним.

Друга могућност, која изгледа вероватнија, води нас ка претпоставци да је подземна гробница намењена ктиторској сахрани била уграђена испред саркофага. На том месту откривена је већ поменута, веома брижљиво обрађена гробна конструкција, која у досадашњим разматрањима није повезивана са фунерарном целином ктиторског гроба. Решавању овог важног питања могли би много допринети резултати новијих истраживања сепулкралних споменика 13. века. Наиме, приликом испитивања која су вршена у Милешеви и Сопоћанима, уочено је да су сахране покојника вршене испред саркофага, а не испод

⁶ Детаљна анализа постојеће конструкције ктиторског гроба извршена је јуна 2014. године и том приликом ревидован је технички снимак саркофага и допуњена су ранија запажања, објављена код Поповић, Српски владарски гроб, 28–32, сл. 5, 6.

⁷ Поповић, Манастир Студеница – археолошка открића, 65–66.

Манастир Студеница. Саркофаг Стефана Немање – св. Симеона, приказ конструкције (према М. Поповић)

грађења цркве постављен масиван композитни саркофаг, као надгробно обележје будућег гроба ктитора, краља Уроша I, док је зидана гробна конструкција у коју је положено краљево тело била укопана испред саркофага. У Сопоћанима је на исти начин припремљен и гроб за првог игумана, који је такође био обележен саркофагом.⁹ Дакле, поменути примери владарских сахрана 13. века, извршених у генерацији Немањихих унука, могли би представљати посредно али убедљиво сведочанство о првобитној замисли и решењу студеничког ктиторског гроба, то јест, о једном облику фунерарне праксе који је успостављен у Немањиној задужбини. Ова претпоставка добија на уверљивости када се зна да је Студеница готово читава два столећа била, у многим битним аспектима, важећи узор приликом осмишљавања немањићких гробних храмова. Другим речима – најновија испитивања у Студеници водила би закључку да је појава гробне конструкције испред саркофага у немањићким задужбинама 13. века, заправо била резултат угледања на студенички прототип.

Позне године Немањиног живота – монашење, боравак и смрт у Хиландару, нису се могле предвидети у време грађења Студенице и припреме ктиторског гроба. Његову даљу функцију одредили су догађаји везани за пренос тела Симеона Немање у Студеницу, 1207. године. Из Симеонових животописа сазнајемо да су се након преноса мошти објавиле, а његова мермерна „рака“ почела је да мироточи. Наративни извори, као и компаративна, хагиографска грађа, убедљиво показују да су у Студеници мошти Светог Симеона положене у саркофаг – о чему ће даље подробно бити речи.

Пренос и сахрана Немањиних моштију у припремљени ктиторски гроб обезбедили су Студеници врхунски углед и статус сакралног средишта првог

⁹ Поповић, Српски владарски гроб, 61–63, 68.

ранга. На основу расположивих чињеница може се закључити да су право да се сахране уз гроб ктитора имали његови најближи потомци који су, такође, учествовали у грађењу, доградњи и украшавању храма. У Богородичиној цркви први после ктитора био је, привремено, пре него што је пренет у Жичу, сахрањен краљ Стефан Првовенчани, што изриком тврде писани извори.¹⁰ Како је већ истакнуто, досадашњи истраживачи сматрали су да се гроб Првовенчаног налази уз северни зид западног травеја, на месту где и сада постоје остаци мермерног саркофага. Будући да су археолошка истраживања показала да на том простору нема трагова зидане гробне конструкције, нити гробног укопа, као највероватније, штавише, једино могуће место испоставља се напред поменута гробна конструкција, првобитно намењена сахрани ктитора. Пошто су Немањине мироточиве мошти положене у саркофаг, ова подземна гробница остала је неупотребљена. Због свог положаја, као и веома солидног грађења, та конструкција је пружала идеалне услове за Стефанову привремену сахрану. Након преноса краљевих моштију у Жичу, гробница је поново остала празна, тако да се убрзо затим ту могла обавити нова сахрана. Да поновна сахрана у испражњени гроб неке угледне личности није била неуобичајена појава, сведочи и први, трновски гроб светог Саве Српског.¹¹ Стога на добрим разлозима почива претпоставка да се земни остаци, који су приликом истраживања откривени у овој гробници, припишу великом кнезу Вукану, утолико пре што и ову сахрану потврђује један, додуше знатно познији извор.¹² Посматран у том контексту, покушај идентификације личности сахрањене на северној страни западног травеја Богородичине цркве, наспрам ктиторског гроба, водио би претпоставци да је у питању гробна целина која је припадала другом студеничком ктитору, краљу Стефану Радославу, замонашеном под именом Јован и погребеном у Студеници. Та гробна целина се састојала од скромне раке, без зидане конструкције – што би одговарало монашкој сахрани бившег краља – и мермерног саркофага. Треба посебно нагласити да је међусобни однос гробнице и саркофага био идентичан ономе у задужбинама Радослављеве браће у Милешеву и Сопоћанима. То би значило да је саркофаг уз северни зид западног травеја представљао споменичко, надгробно обележје, а да је сахрана извршена испред њега.¹³

На крају, вратимо се Немањиним саркофагу. Споменик је оскрнављен и оштећен приликом првог турског пустошења Студенице крајем 14. века. Том приликом он је разбијен, тако да су му у целини уништене предња и поклопна плоча, док су бочне добрим делом сачуване. Резултати новијих истраживања

¹⁰ Доментијан, Живот светога Саве и живот Светога Симеона, 148; Теодосије, Житија, 158; о преносу моштију Стефана Првовенчаног у Жичу, *Чанак-Мегућ, Појовић, Војводић*, Манастир Жича, 72–74.

¹¹ *Појовић*, Мошти светог Саве, 81–82.

¹² *Шафарик*, Српски летописац из почетка XVI-ог столећа, 48.

¹³ О томе детаљно, *Појовић*, Манастир Студеница – археолошка открића, 73 (са изворима и старијом литературом).

Манастир Студеница. Саркофаг Стефана Немање – св. Симеона (Д. Војводић)

су показали да је обнова саркофага највероватније извршена почетком друге половине 16. века, када је израђена нова предња плоча и постављен масивни, рустични поклопац. Оштећене бочне плоче том приликом су грубо закрпљене каменом и малтером, па сада нарушавају првобитни, репрезентативни изглед ктиторског гроба. Стога би требало покренути иницијативу да се на споменику изврши мања, делимична обнова, која би се састојала од надоградње оштећених делова бочних плоча и угаоних профила одговарајућим сивим мермером, налик оригиналном. Таква интервенција не би захтевала измене садашње конструкције, а саркофагу светог Симеона вратила би нешто од изворног изгледа, монументалности и лепоте. Коначно, да би се потврдили или оспорили изнети археолошки закључци о владарским сахранама у Студеници, било би неопходно да се изврше ДНК анализе земних остатака покојника – уколико се установи где се они сада налазе.

*

Најновија сазнања о склопу и функцији студеничког саркофага светог Симеона Немање дозвољавају да се у новој перспективи и потпуније него до сада разуме проблем мироточења његових моштију, посебно са становишта материјалних, односно техничких појединости. Важност овог питања треба сагледавати у светлу чињенице да је међу српским светим Симеон Немања једини

припадао категорији мироточаца, најугледнијем типу хришћанских чудотвораца.¹⁴ Разматрање ћемо започети краћим општим освртом, како би се проблем сагледао целовито и у ширем контексту сродних појава у византијском свету.

Од најранијих хришћанских времена, идејни и физички фокус светачких култова били су њихови гробови – исходишта чудотворења и места поклоњења. Добро је познато да се *virtus*, благодатна светитељска сила, могла испољавати на различите начине: ређе на даљину, понекада посредством снова и визија или пак зазивањем светог. Чудотворна моћ ипак се најчешће манифестовала непосредно, кроз тактилан однос са светињом – путем додира, целивања или процеса инкубације. Судаћи по сведочанствима извора, нарочито оних наративних, веома раширени вид побожне праксе био је додир са материјом која је са светињом била у директном контакту, због чега је сматрана неком врстом секундарне реликвије. Супстанца попут земље, праха, воде, уља, била је лако доступна, у готово неограниченим количинама, због чега је представљала „бесконечно обновив ресурс”, са статусом еулогије.¹⁵ Међу таквим супстанцама, посебно место имало је миро.

Миро је смоласта миришљава супстанца, производ биљке која се од библијских времена узгајала на Источном Медитерану. Антички и средњовековни писани извори оставили су обиље сведочанстава о томе колико је миро било високо цењено и многоструко коришћено: као парфем и аромат за кађење, а нарочито, у медицинске сврхе. Широки спектар његових изузетних, лековитих својстава, потврдила је и савремена наука.¹⁶ У додиру са светим моштима миро је постајало посредник чудотворења, знамење божје благодати и материјална, те стога посебно убедљива потврда светости. Са становишта теолошког наука али и побожне праксе, мироточење је означавало врхунац трансформације људског тела када је оно, на чудесан начин, превазилазило стање пропадљиве твари и стицало статус светих моштију. По истом принципу миро је, у додиру са моштима, трансцендирало своју материјалну природу и преображавало се у секундарну реликвију, чудесних својстава.¹⁷

Култ мироточивих светитеља, најцењенијих међу чудотворцима, доживео је у Византији велику експанзију након раздобља иконоборства. Нарочиту популарност мироточци су стекли на подручју Мале Азије, а њихов светачки прототип установљен је у знаменитом светилишту светог Николе речитог имена – Мира (у Ликији). Велики углед имали су и други мироточци ове регије – на пример, свети Петар и свети Константин Јеврејин из Атроса код Олимпа

¹⁴ Појовић, Чуда светог Симеона Српског (у штампи).

¹⁵ Talbot, Pilgrimage to Healing Shrines, 159–162; Eadem, Faith Healing in Byzantium, 151–157 (са изворима и библиографијом); о еулогијама, Vikan, Byzantine Pilgrim's Art, 229–266.

¹⁶ Ben-Yehoshua, Hanuš, Apharsemon, Myrrh and Olibanum: Ancient Medical Plants, 67–150.

¹⁷ Kaplan, De la dépouille à la relique: formation du culte des saints à Byzance du Ve au XIIe siècle, 75–95.

Витинијског, свети Елефтерије из Тарса, свети Филотеј из Опсикиона – а манастири у којима су чуване њихове мошти били су разглашени по својим чудотворствима.¹⁸ Од 10. века мироточиви светитељи – на пример, свети Никон Метаноит, свети Атанасије из Егине или свети Луке из Стириси – појављују се и у грчким областима Царства, а њихова чудотворства подробно су описана у хагиографској литератури.¹⁹ Нарочиту славу уживали су солунски мироточци, свети Димитрије и света Теодора, о којима ће, због важности за нашу тему, бити посебно речи.

У поменутиим случајевима, када се на гробовима светих, као агенс чудотворења, јавља миро или нека од поменутих супстанци, њихова фунерарна обележја морала су бити саображена тим потребама, уз помоћ одређених физичких интервенција. Навешћемо неколико карактеристичних примера, од којих су неки познати из извора, док су други, додуше малобројни, присутни на гробним споменицима.

Чудотворства на гробу светог Јована у Ефесу, једном од најпоштованијих малоазијских светишта, описало је више ходочасника, у широком временском распону од 8. до 14. века. Они сведоче да је сваке године, 8. маја, из гроба Јовановог избијао свети прах, који су верни називали мана. Прах је са великом силином куљао из девет врло малих отвора, пробијених усред скупоцене мермерне плоче постављене изнад гроба светог. Ова супстанца је имала исцелитељска својства и, као таква, била је видљива и опипљива потврда свечеве чудесне силе.²⁰ Судаћи по наративним изворима, релативно обиље сличних података сачувало се о појединостима везаним за мироточиве светитеље.²¹ За наше питање веома су важна хагиографска сведочанства која више или мање прецизно лоцирају извор мироточења. То је, по правилу, био „ковчег”, односно, саркофаг над гробом. Тако сазнајемо да је миро истицало из ковчега светог Константина Јеврејина²², као и грбног обележја светог Луке Млађег, начињеног од опеке и украшеног каменом.²³ Из ковчега у који су положене свете мошти Никона Метаноита миро је истицало „попут реке”²⁴, док је гроб прослављеног аскете Петра Атроског, који се састојао од саркофага покривеног мермерном плочом, тачно миришљаво уље, на празник светог.²⁵

¹⁸ Foss, *Pilgrimage in Medieval Asia Minor*, 129–151 (са изворима).

¹⁹ Kaplan, *L'ensevelissement des saints: rituel de création des reliques et sanctification à Byzance à travers les sources hagiographiques (Ve – XIIe siècle)*, 127–145 (са изворима).

²⁰ Foss, *Ephesus After Antiquity: A Late Antique, Byzantine, and Turkish City*, 126–128; *Idem*, *Pilgrimage in Medieval Asia Minor*, 141.

²¹ Kaplan, *De la dépouille à la relique*, 94; *Idem*, *L'ensevelissement des saints*, 127–145 (са изворима).

²² *Vie de Constantin le Juif* (BHG 370), 654.

²³ *Vie de Luc le Jeune* (BHG 994), 210.

²⁴ *Vie de Nikôn le Métanoite* (BHG 1366), 162–164.

²⁵ *Vita retractata de Pierre d' Atroa* (BHG 2365), 147–149.

Посебан и незаобилазан узорак пружају нам солунски чудотворци. Важност гроба светог Димитрија не треба посебно истицати када се зна да је култ овог светог, у неколико битних аспеката, пружио обрасце приликом грађења култа светог Симеона. Тај, непосредан утицај, који експлицитно наводе и хагиографски извори, огледа се не само у репертоару и функцији чудотворења, већ и у замисли мироточивог гроба.²⁶ У том смислу, од суштинске је важности изглед гробнице светог Димитрија из времена Саве Српског. Појава мироточивости у првој половини 11. века, можда и коју деценију раније, пресудно је утицала на решење највеће солунске светиње. Од тог доба, потпуно се мења укупна концепција сепулкралне целине светог Димитрија, што се непосредно одразило и на промену терминологије везане за гроб и реликвије. Тако извори с краја 12. и почетка 13. века уместо некадашњег *циборијума*, помињу *larnax*, односно *taphos* и *soros*. На основу сачуваних сведочанстава, међу којима посебну вредност има опис солунског архиепископа Јевстатија из друге половине 12. века, изведен је закључак да је у питању била надгробна целина сачињена од мермерног саркофага, украшеног златом и сребром, а надвишеног структуром у виду осмостраног балдахина. Нарочито је важна чињеница да се већ први помен мироточења светог Димитрија везује за саркофаг, а не за *циборијум*. У главним цртама, познат је и механизам мироточења: миро, након додира са реликвијом, истицало је из саркофага кроз цеви и пунило цистерну устројену у просторији уз гроб, означену као *kibotos*, која се налазила у североисточном углу базилике.²⁷ То миро – нацењенију солунску еулогију, поклонници гроба светог Димитрија, носили су са собом у оловним ампулама са свечевим ликом, чији најранији примерци потичу из 11–12. века.²⁸

За наш проблем, највећу важност има замисао примењена у функцији мироточења, то јест, култа свете Теодоре Солунске, о којем се подробно приповеда у њеном Житију, па ћемо јој стога посветити посебну пажњу. Након другог по реду објављивања (894. године), и подизања тела из гробнице – које је, иначе, извршено иза затворених врата, након дугих молитава и епиклезе, а у присуству неколицине посвећених – Теодорине мошти су пренете у саркофаг. Према речима животописца, монаха Григорија, који је био сведок читавог догађаја, израда овог саркофага сматрана је подухватом од прворазредног значаја, а посао је поверен клесару са свештеничким чином. Након многих недоумица, па и спорења око његове конструкције и изгледа, надлежни су заповедили

²⁶ Појовић, О настанку култа светог Симеона, 59–63; *Исџа*, Чуда светог Симеона Српског, са старијом литературом (у штампи).

²⁷ Основна студија, са критичком анализом извора и свих претходних гледишта, *Bakirtzis*, *Pilgrimage to Thessalonike: The Tomb of St. Demetrios*, 175–192, посебно на стр. 179–185; археолошка сведочанства о начину дистрибуције мира ходочасницима, *Soteriou*, *Soteriou*, Η βασιλική του αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, 54–55.

²⁸ *Bakirtzis*, *Byzantine Ampullae from Thessaloniki*, 140–149; *Vikan*, *Byzantine Pilgrim's Art*, 264–266.

да се он исклеше од мермера, у виду правоугаоног ковчега, а да му се спољне стране украсе рељефима. Осим занимљивог податка да је, за потребе штовања моштију, саркофаг био покривен дрвеном уместо каменом плочом, са отвором у висини главе, нашу највећу пажњу заслужује следећи исказ: „а у дну саркофага, негде у пределу ногу, остављен је мали отвор, тако да је, након што је посао завршен а саркофаг опран, вода могла да истиче кроз тај отвор. Та замисао била је људско дело али се, промишљу светог животворног Духа догодило следеће: кроз тај отвор, из реликвије је потекло исцељујуће и благоухано миро, што се и до данас збива”. Од тада, како сведочи животописац, из гроба свете Теодоре миро је истицало у млазевима, „кроз поменути отвор на саркофагу”, и то тако обилно да је плавило под цркве.²⁹ О бројним чудесима што су уследила детаљно говоре *Miracula*, која чине завршни део Житија.

За истраживача светих моштију и идејно-теолошких постулата која су за њих везани важно је тврђење да је миро из Теодориног саркофага имало једнака чудотворна својства као и уље што је истицало из њене иконе и лампе над гробом. Теодорина икона, уз мироточиви гроб, била је кључни елемент култа ове светитељке. Насликана око годину дана по њеној смрти, након чудесне визије и божанског надахнућа сликара, уз посредство саме свете Теодоре, икона је убрзо почела да мироточи. Миомирисно уље куљало је из њеног десног длана таквом силином да је спирало боју, па је испод иконе морала бити постављена оловна посуда, да се оно не би разливало по поду.³⁰ Огроман одјек овог чуда и исцељења која су му уследила почели су да привлаче масе поклоника. Они су захватили чудотворно миро из гроба и иконе и, у својству еулогије, односили га у бочицама. То миро је, према речима животописца, поседовало једнака својства као и саме Теодорине мошти. Посебну пажњу заслужују и бројни богословски коментари мироточења. Њихов централни мотив јесте схватање да је предуслов моћи чудотворења живот посвећен врлини, док се као окосница његовог тумачења јасно препознаје пневматолошко начело, према којем чудо представља манифестацију човеку несазнатљиве силе божје, и да се оно збива благодаћу Светог Духа.³¹ Или, према речима животописца, на гробу свете Теодоре збило се „велико и изузетно чудо које превазилази људски говор и разумевање”.³² Програмски карактер има и исказ који објашњава улогу мироточења у снажењу вере откривајући, истовремено, источнохришћанско схватање хијерархије људских чула.³³ Тако је Теодорино мироточење у стварност чудеса убедило и

²⁹ Life of St. Theodora of Thessalonike, 220–221.

³⁰ Ibidem, 209–212; ова икона идентификована је, без довољно аргумената, са познатом мермерном иконом Богородице Оранте из Византијског музеја у Атини, *Bakirtzes*, *Μαριόρινη εικόνα της Αυίας Θεοδώρας*, 158–163.

³¹ О пневматолошком тумачењу чудеса, Поповић, Чуда светог Симеона Српског, са основном библиографијом (у штампи).

³² Life of St. Theodora of Thessalonike, 203.

³³ *James*, *Senses and Sensibility in Byzantium*, 45–59; *B. Pentcheva*, *The Sensual Icon: Space, Ritual and the Sense in Byzantium*, University Park, PA 2010.

оне неповерљиве, којима усмена сведочења и уверавања нису била довољна. Јер, каже Григорије, „осетљиви људи увек верују ономе што виде и додирну више него ономе што чују”.³⁴

Посматрано у ширем контексту византијске хагиографије, Житије свете Теодоре Солунске једно је од најсадржајнијих остварења, са низом јединствених података који осветљавају не само целовит светачки модел једног мироточца већ и механизме његовог деловања. Теодорин гроб није се сачувао до наших дана, али вредну допуну знања која нам пружају хагиографски извори представљају сами гробни споменици, као и предмети култа непосредно везани за мироточење. Један од најпознатијих примера свакако је фино исклесан отвор за сипање мира, накнадно пробијен на поклопцу монументалног античког саркофага, који се и данас налази у знаменитом светилишту светог Николе у Мири.³⁵ За наше питање свакако су најзанимљивији примери византијских саркофага са отвором пробијеним при његовом дну, који су, у неким случајевима, служили за истицање мира.³⁶ Да ове интервенције, изведене у функцији мироточења, нису биле ограничене искључиво на гробне споменике, сведочи и позната, напред поменута мермерна икона Богородице Оранте, на чијој се површини налази више малих, округлих отвора.³⁷ Приликом разматрања оваквих, „техничких” решења, сврсисходно је подсетити на то каква је била њихова рецепција од стране савременика. Веома садржајно она је сажета у Житију свете Теодоре, кроз тврђење да отворе на саркофагу јесте пробила људска рука, али се чудо мироточења збило захваљујући божјој промисли и деловањем светог и животворног Духа. Увек треба имати на уму да у свести средњовековног човека истински покретач чудеса није била ниједна људска вештина, већ чврста вера и божанска, благодатна енергија.

Осетљиво питање везано за материјални аспект мироточења светог Симеона Српског неопходно је разматрати у светлу описаних сродних појава у византијском свету. Резултати најновијих истраживања вршених у Студеници, изложени у првом делу овог рада, јасно показују да након преноса из Хиландара тело светог Симеона није положено у подземну гробницу, већ у мермерни саркофаг. Одатле је свакако и вршено мироточење, на сличан начин као у напред поменутим случајевима. Појединости примењених решења сада нису тачно познате, с обзиром на то да су чеона страна и поклопац саркофага дело знатно позније обнове. Ипак, претпоставку да је миро, након контакта са светињом, истицало из чеоне стране ковчега, потврђују реципијенти, спојени каналићима, који су одавно уочени

³⁴ Life of St. Theodora of Thessalonike, 210.

³⁵ Доган *et al.* Демре – Мира, 111.

³⁶ Такви су, на пример, саркофази који се данас налазе у Атини, Коњи и Археолошком музеју у Софији, *Feld, Mittelbyzantinische Sarkofage*, Pl. 5a, 6b, 11a. Овакве отворе на саркофазима треба тумачити са много опреза. У великом броју случајева византијски саркофази секундарно су коришћени као корита за чесме, па су у њима пробијани отвори за истицање воде. За примере, *Pazaras, Ἀναγλυφες σαρκοφάγῳι*, сл. 21, 53 и 67 и *passim*.

³⁷ *Pazaras, Μαρμάρινη εἰκόνα της Αγίας Θεοδώρας*, сл. 1; v. нап. 26.

на постољу Симеоновог саркофага.³⁸ У прилог овом гледишту говори и тврђење Стефана Првовенчаног, сведока и учесника студеничког објављивања, да је да је миро точила Симеонова „рака“³⁹ – што је у српским житијним саставима уобичајени израз за надгробни споменик у виду саркофага. Млађи животописци још су одређенији, па тако Доментијан каже да је миро потекло „из сухих костију и из тврдог камена мраморна” и да је „испунило свети гроб”, односно, да су окупљени видели „извор који тече од светог гроба”.⁴⁰ То исто тврди и Теодосије када вели да се Симеонов „превелики мраморни гроб, од злата скупоченији, благодаћу Духа Светога испунио миром као многим водама”.⁴¹ На другом месту, описујући обнову мироточивости студеничког гроба, он саопштава и једну врло занимљиву појединост када каже да се из „превеликог гроба преподобнога” миро преливало, „излазећи кроз све првашње изворе”⁴², што наводи на помисао да је студенички саркофаг могао садржавати више отвора.

Шире посматрано, саркофаг светог Симеона је представљао функционалну замену за кивот са моштима, који је уобичајен у потоњој српској култној пракси. Такво решење морало је бити условљено статусом Симеонових моштију. Наиме, оне сигурно нису имале облик „целог”, „нетљеног” тела, које се излагало вернима на виђење и целивање, већ остеолошких остатака, односно, „сухих костију”, како се у изворима најчешће именује овај тип моштију.⁴³ Управо тој категорији моштију припадале су и многе друге, па и знамените реликвије хришћанских светих, између осталог и светог Димитрија Солунског. У том смислу, веома је речит почетак петог поглавља његових *Miracula*, где се каже да Солуњани немају обичај да, попут неких других, излажу тела својих мученика на виђење и додир, како би у душама верних подстакли побожност. Своју веру они не утврђују чулним својствима реликвија, већ духовношћу и дубоком побожношћу. Стога и сматрају, закључује писац, да реликвије треба да остану сакривене, а њихов положај познат само онима који су учествовали у обреду полагања тела.⁴⁴ Такав, строго спиритуални приступ, Солуњани су временом из основа променили, о чему сведоче развојни токови култа светог Димитрија и свете Теодоре, то јест, појава мироточивости. Управо је чудо мироточења, са широким спектром својих визуелних и тактилних дејстава, требало да послужи као аргумент вере, што се, видели смо, у Житију свете Теодоре прецизно обрађује. Карактеристично је, такође, што је у случају обадвоје солунских светаца, саркофаг био онај неопходан, материјализовани оквир за чудо мироточења. У целини посматрано, у питању је познат реликвијарни образац, илустрован

³⁸ Појовић, Српски владарски гроб, 28, сл. 5.

³⁹ Стефан Првовенчани, Сабрани списи, 99.

⁴⁰ Доментијан, Живот светог Саве и живот Светог Симеона, 109.

⁴¹ Теодосије, Житија, 154.

⁴² Теодосије, Житија, 192.

⁴³ Појовић, Светитељско прослављање Симеона Немање, 27–40 (са изворима).

⁴⁴ Lemerle, Les plus anciens recueils des miracles de Saint Démétrius, I, Le texte, 87.

низом примера светачких моштију, чија је „невидљивост” била надокнађена, боље рећи супституисана мироточењем, а међу којима се издвајају, рецимо, свети Лука Млађи или свети Петар Атроски.⁴⁵

Овај образац био је савршено уподобљен потребама култа Св. Симеона. У дело га је, нема сумње, спровео лично Сава Српски, који је током својих бројних боравака Солуну био у прилици да пажљиво сагледа све појединости везане за мироточење солунских чудотвораца. Као што је познато, међу писаним изворима постоје одређене разлике о томе да ли се свети Симеон објавио мироточењем још у Хиландару или је пак то чудо везано за његов студенички гроб.⁴⁶ Та недоумица свакако не доводи у питање закључак да је Симеонов светачки лик чудотворца и мироточца стваран на основу репрезентативних образаца, који су сажимали не само богословски наук о моштима, већ и древну реликвијарну праксу византијског света. Високи узор препознају се, између осталог, у манифестацијама Симеоновог мироточења, међу којима нарочиту важност има чињеница да је миро точила не само Симеонова „рака”, већ и фреско портрет, „исписан на зиду цркве”.⁴⁷ Такво, удвојено мироточење, из гроба и иконе, изузетно је ретко, а са највише конкретних појединости и веома садржајним теолошким тумачењем, оно је изложено у Житију свете Теодоре Солунске.⁴⁸ Тај састав, а пре свега сама пракса везана за штовање солунске светитељке свакако је била важан извор надахнућа творцима култа Симеона Српског. У којој мери је преузимање образаца било зналачки изведено сведочи не само замисао студеничке фунерарно-култне целине већ и поједини нагласци присутни у Симеоновим животописима. Такво је на пример тврђење, сасвим у духу православног богословља, да је миро које је „натприродно истекло” од гроба и свете слике имало једнака чудесна својства – као последица истоветности њихове природе и функције.⁴⁹

Сличним узорима уподобљено је још једно, веома важно својство студеничког мироточења. Оно је припадало категорији изразито обилних. Та чињеница

⁴⁵ Kaplan, De la dépouille à la relique, 82, 94 и passim.

⁴⁶ У најстаријем, Савином Житију, оно се не помиње, док се у Житију Првовенчаног то чудо везује искључиво за студенички гроб, односно, за раздобље након преноса Симеонових моштију у Србију 1207. године, Свети Сава, Сабрани списи, 116–117; Стефан Првовечани, Сабрани списи, 88–89. Писци средине, односно последње четврти 13. века, Доментијан и Теодосије сведоче, напротив, да је и прво, хиландарско објављивање било праћено мироточењем, Доментијан, Живот Светога Саве и Живот Светога Симеона, 108–111; Теодосије, Житија, 152–157. Исто то тврди и анонимни аутор Хиландарског записа о смрти светог Симеона из Кратког житија светог Саве, о чијем датовању у науци постоје различита гледишта, Богдановић, Кратко житије светог Саве, 5–32, изнео је мишљење да је аутор састава био савременик догађаја и сведок Симеоновог хиландарског објављивања. Озбиљне аргументе против ове тезе подробно је изложио *Војвођић*, Хиландарски гроб светог Симеона Српског, 29–38.

⁴⁷ Стефан Првовенчани, Сабрани списи, 99; Доментијан, Живот Светога Саве и Живот Светога Симеона, 109–110, 303; Теодосије, Житија, 154–155; 166.

⁴⁸ Life of St. Theodora of Thessalonike, 212, 226; в. и *Појовић*, Чуда светог Симеона Српског, са одабраном библиографијом (у штампи).

⁴⁹ Теодосије, Житија, 192; *Појовић*, Чуда светог Симеона Српског (у штампи).

свакако није била без утицаја на одабрану форму Симеоновог гробног обележја, уобличеног у виду монументалног саркофага, као у случају солунских мироточаца. Већ најстарији животописац, Стефан Првовенчани, описујући студеничко објављивање моштију, каже следеће: „и изли се мирисно миро, не као што се излива у све дане, него се поли сва црква, да изнемогоше служиоци код светог гроба, црпући свето миро. И из исписаног лика Светога, који је на зиду црквеном, истече пречудна река”.⁵⁰ Описи млађих биографа још су подробнији. Тако Доментијан вели да приликом објављивања моштију „из тврдог камена мраморна потеклоше благодатне воде, миро добромисно ... и испуни свети гроб, и обагри сву цркву”.⁵¹ Нарочито је сликовит Теодосијев исказ да се „мраморни гроб светога, благодаћу Светога Духа, миром као водом наводнио и како одасвуд испуњаван као поток отиче и цркву обагрује”, односно, да је „гроб свуда испуњен врењем мира”, „тако да нису успели да га сабирају у часне сасуде”.⁵² Такво, „преобилно” мироточење било је одлика најугледнијих чудотвораца, какви су били солунски или неки међу малоазијским свецима, што додатно указује на узоре твораца Симеоновог култа.⁵³ Управо је то што је Симеоново мироточење припадало категорији „преобилних”, омогућило да миро са његовог гроба буде коришћено као еулогија. У византијском свету миро и уље са гробова угледних чудотвораца најчешће су преносени у малим оловним бочицама, које су могле бити украшене њиховим ликовима.⁵⁴ Вреди истаћи да је једна таква ампула, са представом светог Димитрија на једној и свете Теодоре на другој страни – дело солунских радионица с краја 12. или прве деценије 13. века – пронађена у манастиру Студеници.⁵⁵ Нешто ређе, свакако из практичних разлога, миро и уље чувани су у стакленим бочицама.⁵⁶ Судаћи по сведочењу Доментијана и Теодосија, управо је такав случај био са миром светог Симеона. У више наврата они помињу „стакленицу” која је садржавала „часно миро од светих његових моштију”.⁵⁷ Ову еулогију верни су узимали са Симеоновог гроба „да носе својим домовима, да их освете”.⁵⁸

У обреду мироточења светог Симеона, његовом богословском тумачењу и идеолошкој сврховитости, препознају се и други карактеристични обрасци,

⁵⁰ Стефан Првовенчани, Сабрани списи, 99.

⁵¹ Доментијан, Живот Светога Саве и Живот Светога Симеона, 109.

⁵² Теодосије, Житија, 154, 192.

⁵³ *Foss*, *Pilgrimage in Medieval Asia Minor*, 141–143; *Kaplan*, *l'ensevelissement des saints*, 82–83, 139–144; *Talbot*, *Faith Healing in Byzantium*, 155–156; обилно мироточење веома је сликовито описано у Житију свете Теодоре Солунске, *Life of St. Theodora of Thessalonike*, 205, 211, 225.

⁵⁴ *Vikan*, *Byzantine Pilgrim's Art*, passim; *Bakirtzis*, *Byzantine Ampullae from Thessaloniki*, 264–266; о еулогијама у српској средини, *Popović*, *Eulogiae Terrae Sanctae of St Sava of Serbia*, 55–69.

⁵⁵ *Пойовић*, Манастир Студеница, 228, сл. 144.

⁵⁶ Такве бочице помињу се у Житију свете Теодоре, *Life of St. Theodora of Thessalonike*, 208; изузетна колекција стаклених бочица за миро, пореклом из цркве Светог Николе у Мири, сада се чува у Археолошком музеју у Анталији, *С. Доган et al.*, *Демре – Мира*, 107.

⁵⁷ Доментијан, Живот Светога Саве и живот Светога Симеона, 306–307; Теодосије, Житија, 156, 159, 193–194.

⁵⁸ Теодосије, Житија, 192.

између осталих и они чије смисаоно средиште представља свечев гроб, односно, саркофаг са моштима. На пример, тајновитост ритуала објављивања, тако живо описана у Житију свете Теодоре, наглашавају и Симеонови животописци, са једнаком поруком: будући да је мироточење догађај „изнад природе човечије” и манифестација „неизмерне божанске силе и милости”, свако учешће у том обреду, а нарочито у његовој припреми, припадало је искључиво поседницима посвећених знања и привилегованим личностима.⁵⁹ Врхунац таквог става свакако представља позната епизода са читањем посланице коју је Сава, након престанка студеничког мироточења, послао брату Стефану по ави Иларију, уз заповест „да је никоме не преда и не прочита”. Исход читања посланице било је „превелико божје чудо”, то јест „натприродно” изливање мира.⁶⁰ За разлику од ауре тајанства која му је претходила, то чудо је, уз помоћ опробаних хагиографских топоса, описано као јавни, тријумфални догађај и објава трансцендентне, божанске силе.⁶¹ Симеоново чудесно објављивање стога се збило у присуству „множине званих и незваних”, и тако да га „сви виде”.⁶² Био је то начин, опробан у византијском свету током многих столећа, да се верни увере у „дубину богатства и премудрости и знања божјег”, другим речима, у оно харизматско дејство које бива Светим Духом и превазилази природни поредак ствари и могућност људског поимања.⁶³ Тај богословски, још тачније, пневматолошки оквир тумачења Симеоновог мироточења, био је такође резултат креативне рецепције најбољих источнохришћанских образаца.⁶⁴

Уврштење оснивача династије у ред светих, у статусу чудотворца и новог мироточца, био је један од многих, сврховитих потеза светог Саве Српског, који откривају његову изванредну упућеност не само у култне обичаје већ и идеолошка схватања тадашње хришћанске икумене. Светац ове категорије и ранга, који „истицаше неисказано и преславно миро отачаству својему”⁶⁵, био је крупан аргумент у настојању Немањића да изграде духовни ауторитет, а истовремено, да Студеницу, породичну гробницу и *locus* мироточења, устроје као свето место и расадник династичког култа. Ова замисао, великог формата како на богословском и култном тако и на идејном и политичком плану, веома је зналачки материјализована посредством студеничког „светог гроба”, односно „мраморне раке” светог Симеона.

⁵⁹ Доментијан, Живот Светога Саве и живот Светога Симеона, 108–109; Теодосије, Житија, 152–153.

⁶⁰ Доментијан, Живот Светога Саве и живот Светога Симеона, 131–132; Теодосије, Житија, 190, 189–192.

⁶¹ О хагиографским топосима везаним за чуда светих, *Pratsch, Der hagiographische Topos*, 225–297; актуелни резултати истраживања Зборника чуда, код *Efthymiadis, Collection of Miracles*, 103–142 (са референтном библиографијом).

⁶² Доментијан, Живот Светога Саве и живот Светога Симеона, 108.

⁶³ Теодосије, Житија, 153, 192–193.

⁶⁴ *Појовић*, Чуда светог Симеона Српског (у штампи).

⁶⁵ Стефан Првовенчани, Сабрани списи, 89.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Извори – Primary Sources

- Life of St. Theodora of Thessalonike, Holy Women of Byzantium: Ten Saints' Lives in English Translation, ed. A.-M. Talbot, Washington D. C., 1996, 159–237
- Vie de Constantin le Juif (BHG 370), éd. H. Delehayе, Acta Sanctorum Novembris, IV, 628–656.
- Vie de Luc le Jeune (BHG 994), éd. D. Z. Sophianou (Αγιολογική βιβλιοθήκη 1), Athènes 1989.
- Vie de Nikón le Métanoite (BHG 1366), éd. D. E. Sullivan, The Life of Saint Nikon, Brookline Mass. 1987.
- Vita retractata de Pierre d' Atroa (BHG 2365), éd. V. Laurent, La Vita Retractata et les miracles posthumes de saint Pierre d' Atroa, Bruxelles 1958.
- Доментијан, Живот светогa Саве и живот светогa Симеона, прир. P. Маринковић, Београд 1988 [Domentijan, Život svetoga Save i svetoga Simeona, prir. R. Marinković, Beograd 1988].
- Свети Сава, Сабрани списи, прир. Д. Бојдановић, Београд 1988 [Sveti Sava, Sabrani spisi, prir. D. Bogdanović, Beograd 1988].
- Стефан Првовенчани, Сабрани списи, прир. Љ. Јухас-Георгијеvsка, Београд 1988 [Stefan Prvovenčani, Sabrani spisi, prir. Lj. Juhas-Georgijevska, Beograd 1988].
- Теодосије, Житија, прир. Д. Бојдановић, Београд 1984 [Teodosije, Žitija, prir. D. Bogdanović, Beograd 1984].
- Шафарик Ј., Српски летописац из почетка XVI-ог столећа, Гласник Друштва србске словесности 5 (1853) 17–112 [Šafarik J., Srpski letopisac XVI-og stoleća, Glasnik Društva srbske slovesnosti 5 (1853) 17–112].

Литература – Secondary Works

- Feld O., Mittelbyzantinische Sarkofage, Römische Quartal Schrift für Altertumskunde und Kirchengeschichte 65 (1970) 158–184.
- Foss C., Ephesus after Antiquity: A Late Antique, Byzantine, and Turkish City, Cambridge 1979.
- Foss C., Pilgrimage in Medieval Asia Minor, Dumbarton Oaks Papers 56 (2002) 129–151.
- James L., Senses and Sensibility in Byzantium, Art History 27 (2004) 45–59.
- Kaplan M., De la dépouille à la relique: formation du culte des saints à Byzance du Ve au XIIe siècle, Pouvoirs, église et sainteté. Essais sur la société byzantine, Paris 2011, 75–95.
- Kaplan M., L'ensevelissement des saints: rituel de création des reliques et sanctification à Byzance à travers les sources hagiographiques (Ve – XIIe siècle), Pouvoirs, église et sainteté, 127–145.
- Lemerle P., Les plus anciens recueils des miracles de Saint Démétrius et de la pénétration des Slaves dans les Balkans, I, Le texte, Paris 1979.
- Pazaras Th., Αναγλυφες σαρκοφάγοι και επιτάφιος πλάκες της μέσης και ύστερης βυζαντινης περιόδου στην Ελλάδα, Athens 1988.
- Pentcheva B. The Sensual Icon: Space, Ritual and the Sense in Byzantium, University Park, PA 2010.
- Popović D., Eulogiae Terrae Sanctae of St Sava of Serbia, Balcanica 45 (2014) 55–69.
- Popović M., Les Funérailles du Ktitor: Aspect Archéologique, Proceedings of the 21st International Congress of Byzantine Studies, Vol. I, Plenary Papers, London 2006, 99–121.
- Pratsch T., Der hagiographische Topos. Griechische Heligenviten in mittelbyzantinischer Zeit, Berlin – New York, 2005.
- Soteriou G., Soteriou M., Η βασιλική του αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, Athens, 1952.
- Talbot A. - M., Faith Healing in Byzantium, Holistic Healing in Byzantium, ed. J. T. Chirban, Brookline Massachusetts 2010, 151–172.

- Talbot A. - M., Pilgrimage to Healing Shrines: The Evidence of Miracle Account, DOP 56 (2002) 153–173.
- Vikan G., Byzantine Pilgrim's Art, Heaven on Earth: Art and the Church in Byzantium, ed. L. Safran, University Park, Pennsylvania 1998, 229–266.
- Бојдановић Д., Кратко житије светог Саве, Зборник Матице српске за књижевност и језик 24/1 (1976) 5–32 [Bogdanović D., Kratko žitije svetog Save, Zbornik Matice srpske za književnost i jezik 24/1 (1976) 5–32].
- Војводић Д., Хиландарски гроб светог Симеона Српског и његов сликани програм, Хиландарски зборник 11 (2004) 27–58 [Vojvodić D., Hilendarski grob svetog Simeona Srpskog i njegov slikani program, Hilendarski zbornik 11 (2004) 27–58].
- Доган С. и др., Демре – Мира, црковњ светог Николая, Istanbul 2014 [Dogan S. i др., Demre – Mира, cerkov' svjatogo Nikolaja, Istanbul 2014].
- Микић Ж., Тодоровић Д., Антрополошки садржај Богородичине цркве у Студеници и реконструкција лика Ане-Анастасије, Студеница и византијска уметност око 1200. године, ур. В. Кораћ, Београд 1988, 246–255 [Mikić Ž., Todorović D., Antropološki sadržaj Bogorodičine crkve u Studenici i rekonstrukcija lika Ane-Anastasije, Studenica i vizantijska umetnost oko 1200. godine, ur. V. Korać, Beograd 1988, 246–255].
- Појовић Д., Мошти светог Саве, Под окриљем светости, 75–95 [Popović D., Mošti svetog Save, Pod okriljem svetosti, 75–95].
- Појовић Д., О настанку култа светог Симеона, Под окриљем светости, 41–73 [Popović D., O nastanku kulta svetog Simeona, Pod okriljem svetosti, 41–73].
- Појовић Д., Под окриљем светости. Култ светих владара и реликвија у средњовековној Србији, Београд 2006 [Popović D., Pod okriljem svetosti. Kult svetih vladara u srednjovekovnoj Srbiji, Beograd 2006].
- Појовић Д., Светитељско прослављање Симеона Немање. Прилог проучавању култа моштију код Срба, Под окриљем светости, 27–40 [Popović D., Svetiteljsko proslavljanje Simeona Nemanje. Prilog proučavanju kulta moštiju kod Srba, Pod okriljem svetosti, 27–40].
- Појовић Д., Српски владарски гроб у средњем веку, Београд 1992 [Popović D., Srpski vladarski grob u srednjem веку, Beograd 1992].
- Појовић Д., Чуда светог Симеона Српског, Владар, монах и светитељ. Стефан Немања – преподобни Симеон Мироточиви и српска историја и култура (у штампи) [Popović D., Čuda svetog Simeona Srpskog, Vladar, monah i svetitelj. Stefan Nemanja – prepodobni Simeon Mirotočivi i srpska istorija i kultura (u štampi)].
- Појовић М., Манастир Студеница – археолошка открића, Београд 2015, 64–74 [Popović M., Manastir Studenica – arheološka otkrića, Beograd 2015, 64–74].
- Раџан-Јовин М., Јанковић М., Темерински С., Студеница у светлости археолошких и архитектонских истраживања, Благо манастира Студенице, ур. В. Ј. Ђурић, Београд 1988, 27–68 [Radjan-Jovin M., Janković M., Temerinski S., Studenica u svetlosti arheoloških i arhitektonskih istraživanja, Благо manastira Studenice, ur. V. J. Đurić, Beograd 1988, 27–68].
- Чанак-Медић М., Појовић Д., Војводић Д., Манастир Жича, Београд 2014 [Čanak-Medić M., Popović D., Vojvodić D., Manastir Žiča, Beograd 2014].

Danica Popović

Institute for Balkan Studies of the SASA, Belgrade
dama.popovic@yahoo.com

Marko Popović

Archeological Institute, Belgrade

THE MYHRR-EXUDING TOMB OF ST SYMEON OF SERBIA AT STUDENICA: A FRESH LOOK

New findings pertaining to the royal tombs in the *katholikon* of the monastery of Studenica have given rise to a reconsideration of the place of burial of some members of the Nemanjić family and, in that context, of the construction and function of the sarcophagus of the founder of the dynasty, Stefan Nemanja, who took the monastic name of Symeon. A fresh look at the tombs in the west bay of the *katholikon* is focused on the tomb on its south side, in front of the sarcophagus of the ktetor, Stefan Nemanja, which was believed to be the grave of his son Vukan. Analogies with the ktetors' tombs in later, thirteenth-century mausoleums of the Nemanjić (Mileševa, Sopoćani), where the grave is not under but in front of a monumental sarcophagus, lead to the conclusion that it was precisely the arrangement of the ktetor's tomb at Studenica that served as their prototype. On the other hand, documentary sources and archaeological evidence allow for the assumption that Stefan Nemanja's tomb was subsequently used for the burial of his sons Stefan and Vukan. The tomb in the north portion of the west bay, where remains of a marble sarcophagus still stand, may have belonged to Radoslav, son of Stefan the First-Crowned and ktetor of the *exonarthex* of the *katholikon* of Studenica. A particularly significant finding of the recent investigation at Studenica is that the tomb and sarcophagus of the ktetor, Stefan Nemanja, formed part of the original design of the church. Based on the construction of the sarcophagus and ample comparative material, it is assumed that the relics of St Symeon, upon their translation to Studenica, were laid in the sarcophagus from which they exuded myrrh.

St Symeon of Serbia's myrrh-exuding tomb is looked at against the broader background of cult practice in the Byzantine world, especially of the cult of myrrh-exuding saints, *myroblytes*, which saw a surge in the post-Iconoclastic period. Especially famed among them were wonderworkers of Asia Minor. They provided a saintly pattern which was taken to its highest form in the image of St Nicholas of Myra in Lycia. There were illustrious *myroblytes* in the Greek parts of the Empire too. Particular attention is paid to the Thessalonian *myroblytes*, Sts Demetrios and Theodora, whose cults considerably influenced the shaping of essential elements of the saintly image of St Symeon of Serbia. Considerations of the question of myrrh-exuding tombs from the perspective of technical design and cultic function are based on hagiographic sources and surviving grave markers-sarcophagi. Of central importance in that respect is the description, in the hagiography of St Theodora of Thessalonike, of the making of the sarcophagus with a hole near its bottom from which myrrh began

to pour. This account draws a crucial theological distinction: while the sarcophagus no doubt was a work of human hands, the miracle was made possible through the grace-giving action of the Holy Spirit.

Based on the available data, the paper posits that St Sava of Serbia, on one of his many visits to Thessaloniki, became acquainted with the construction details of myrrh-exuding tombs and applied the knowledge to the design of his father's tomb at Studenica. Since Symeon's sarcophagus underwent subsequent alterations, not all details of its original construction are known, but receptacles for myrrh that survive in its base seem to provide convincing evidence for its onetime use. St Symeon's hagiographies, both from the pen of his son Stefan the First-Crowned and of the later, thirteenth-century, biographers Domentijan and Teodosije, show that Symeon's image as a miracle-worker and myroblytos was a coherent concept shaped in emulation of supreme models. The hagiographies directly related the myrrh-exuding of St Symeon of Serbia to the sarcophagus but also to his fresco portrait, which was quite uncommon in the Byzantine world. The exudation of myrrh was classified as abundant, and the myrrh was believed to have miraculous properties and was used as eulogiae. The theological explanation of the miracle also conformed to highest models. The ideology underlying St Symeon of Serbia's myrrh-exuding relics and his saintly cult as a whole served state-building purposes, which had a particular significance at the time of the creation of an independent state under the Nemanjić dynasty.